

СТО ГОДИНИ БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Петър Динев

Българската академия на науките заема първостепенно място в културния живот на нашата страна. В нейния състав влизат най-изтъкнатите представители на българската наука, тя е организираща научни институти във всички области на съвременното знание, нейните членове и сътрудници участвуват не само в най-важните изследвания вътре в страната, но и в научния живот в чужбина, в многобройни международни конгреси, конференции, симпозиуми и т. н. Към това трябва да се прибави огромната издателска дейност, която академията осъществява; тази дейност започва още с нейните начини — като Българско книжовно дружество в Браила, основано в 1869 г., но размерите, до които е достигнала днес, представляват изключително явление в историята на българската наука и култура. Ние не винаги достатъчно оценяваме този факт.

Ако се върнем към годините, когато се полагат основите на бъдещата Българска академия на науките, не можем да не отбележим едно важно обстоятелство: тя е рожба на българското национално възраждане. Нейното създаване не е резултат на декрет, издаден от една власт, а на дълъг процес, изразен в многобройни разсъждения и предложения, в разнообразни проекти и почини. Идеята за Българска академия на науките се ражда във великия устрем на нашия народ към просвета и културен напредък; още през епохата на Възраждането тя трябва да изпълни просветните идеали на народа и също така да даде силен тласък на неговото културно развитие. В това отношение нашата страна повтаря историята на академите в Европа — те възникват през XV в., в епохата на италианския ренесанс („Платоновата академия“ във Флоренция, „Академия антиквари“ в Рим и т. н.).

Днес вече познаваме добре историята на Българското книжовно дружество в Браила.¹ Нейното изучаване е извънредно интересно, защото ни разкрива в голяма степен развитието на българската обществена и научна мисъл през XIX в. Идеята за обединяващ център на българската просвета и наука възниква твърде рано, още в първите десетилетия на века. През двадесетте години книжовникът В. Ненович, който живее в Букурещ, поставя въпроса за основаване на „Филологическо дружество“, главно във връзка с необходимостта от създаване на общобългарски литературен език и правопис; неговата идея събужда живи разисквания. Д-р П. Берон, В. Априлов и К. Фотинов неведнъж говорят за централна организация на българската просвета и образование, като издигат идеята било за „едно дружество, което да се грижи не само за училищата на нашата бащина, но и за училищата на другите градове“, било за „общонародно училище“, „заведение за високи науки“ (университет), било за общобългарско книгоиздателско

¹ Вж. М. Арнаудов, Българското книжовно дружество в Браила (1869—1876). София 1966, и цитираната там литература.

дружество („Содружество на народни книгоиздания“). В 1844 г. Гаврил Кръстевич, завършил право в Париж, поставя открито въпроса за основаване на българска академия. В статията си „Кое е средството на просвещението“ (сп. „Любословие“) той говори за нуждата от установяване на българския книжовен език и определя по следния начин характера и задачите на една академия: „Академия е едно събрание от изучени мъже, знаещи добре славянският и други чужди язици не за да преподават уроци и науки (не е то способът на улучшението ни), но за да образят езикът ни (то е основанието), да съчинят сиреч граматиката му, да направят словарят му, да спишат нужните учителни книги, да преведат от мудрите язици методическите (художествените) книги, които са потребни за детоводството, да речем така, на народът, начинающе от букварът и грядуще въпред постепенно даже до най-високите науки.“

Програмата, която очертава Г. Кръстевич, не се осъществява бързо. Трябва да се мине през цяла редица опити, за да се стигне до основаването на Книжовното д-во в 1869 г. Между тези опити могат да бъдат отбелязани идеята на Д. Петкович и Н. Стоянович (по-късно митрополит Натанаил) от 1852 г. за „Българска матица“; създадената през 1856 г. в Цариград „Община за българската книжнина“, която издава „Месослов“ и списанията „Български книжици“ (1858—1862); студентската дружина около сп. „Братски труд“ в Москва (1860—1862); проекта на Г. С. Раковски за „Българско учредничество“ в Нови Сад, което постепенно да се превърне в „Дружество словесности“ (1857); дружество „Напредък“ във Виена (1864) и др. Всички тези почини са свързани с обсъждания и дискусии в писма и в периодичния печат; те разкриват дълбоките изменения, които настъпват в нашия обществен и културен живот през XIX в. Още първите просветни дейци, които полагат огромни усилия за реформирането на българските училища, живеят с перспективите за бързо културно развитие на българския народ, мислят за български университет и българска академия. Макар че широките народни маси се измъкват бавно от невежеството и просветната изостаналост, резултат на изключително тежко политическо робство, още през първата половина на века отделни личности се издигат високо в културно отношение, получават голямо образование, взимат участие в културния и научния живот на Европа. Да посочим само два примера — д-р П. Берон и д-р Н. Пиколо; първият навлиза в най-трудните проблеми на науката и показва огромни научно-философски интереси, а вторият работи в центъра на тогавашната европейска образованост — Париж, като вещ и тачен класически филолог и става близък приятел на Сент-Бъов. От четиридесетте години на XIX в. българската интелигенция умножава своите редици главно благодарение на руските училища, към които предимно се насочва нашата младеж. Основателите на Книжовното дружество в Браила и сътрудниците на неговото „Периодическо списание“ са най-вече руски възпитаници — М. Дринов, В. Друмев, Н. Бончев, Р. Жинзифов, В. Попович, Р. Каролев и др.

Основаването на Българската академия на науките — първоначално като Книжовно дружество — е факт с изключително важно значение. Това добре съзнават още съвременниците. Оттук и големите борби, които се развиват около характера и задачите на дружеството. Към него проявяват интерес и на емиграция (в Румъния, Русия, Сърбия), и вътре в страната. Дейността на дружеството привлича вниманието на целия периодичен печат. Започват остри полемички между консервативно-просветителските среди, от една страна, и представителите на революционната партия, от друга. В. Левски се записва за член на дружеството, Л. Каравелов и Хр. Ботев взимат живо участие в дискусиите около неговата дейност — съдбата на дружеството заема важно място в тяхната публицистика. Те се борят за демократическа насока на Книжовното дружество; неговата дейност трябва да стане част от национално-освободителната борба на българския народ.

Първите стъпки на Книжовното дружество са трудни; преди всичко липсват материални средства, за да може да осъществи своите задачи. Материалната му база е толкова слаба, че то не може да поддържа предвидените от устава две издания — „Сборник“, който трябва да излиза два или три пъти в годината, и месечния орган „Периодическо списание“. От сборника не се появява нито една книга, а от списанието до Освобождението излизат всичко 12 книжки. Независимо от тези слабости, трябва да се изтъкне, че Книжовното дружество добре определя своите основни научни задачи, напълно разбира националния характер на проблемите, които е длъжно да проучва и осветлява. В неговия устав се определят следните цели: „обработване и усъвършенстване на българския език, на българската история и на народната наша словесност въобще“, „разпространение на всеобщото просвещение и напредъка между народа“, „изучаването на народния бит на българите и въобще на всичките съседни народи“, „събирането на различни сведения за изучаването на всичкото българско отечество“, „сведения за явния и дружествения живот и дела на просветените народи“.

Дейността на Книжовното дружество до Освобождението се оглежда главно в неговото „Периодическо списание“. Нередовното излизане на списанието е една от основните причини за атаките срещу дружеството. Но когато днес преглеждаме дванадесетте книжки на „Периодическо списание“, не можем да не признаем, че неговите редактори добре са схващали своите задачи и са успели да издигнат органа на Книжовното дружество на сериозна научна висота — тяхната заслуга признава дори Ботев в някои от своите отзиви. Списанието поставя преди всичко въпросите за състоянието на българския език и правописъч със забележителни статии на М. Дринов, изиграли историческа роля: „За новобългарското азбуке“ и „Азбукето на Българското книжовно дружество и г. Мушак“. На М. Дринов принадлежат и цяла редица важни и ценни статии върху българската история: „Нови паметници за историята на българския народ и на техните съседи“, „Хуни ли сме?“, „Началото на Самуиловата държава“, „Три грамоти...“ и др. В „Периодическо списание“ Дринов публикува друго свое бележито изследване „Отец Паисий, неговото време, неговата история и учениците му“. В списанието се появяват твърде голям брой статии върху българската литература: тук са публикувани автобиографията на Софроний и „Мати Болгария“ на Неофит Бозвели, тук излизат забележителните критични статии на Н. Бончев; в списанието разгръща своята критическа дейност и В. Друмев. В нашата задача не влиза подробният анализ на „Периодическо списание“; искаме само да посочим, че то се оформя като сериозен научен орган и изиграва важна роля за развитието на българската научна мисъл, преди всичко в областта на хуманитарните науки.

След Освобождението Книжовното дружество продължава своята дейност в София. Съвсем естествено е, че при новите условия то ще получи много по-широки възможности за развитие. Но и сега неговият път е труден; то трябва да премине през много изпитания, за да стигне до сегашното си състояние като Българска академия на науките. В неговата следосвобожденска история могат да се набележат три периода: 1. Развитието му като Книжовно дружество до 1911 г.; 2. От превръщането му в Академия на науките до 9. IX. 1944 г.; 3. Българската академия на науките след социалистическата революция. Още през първия период рамките на Книжовното дружество почват постепенно да се разширяват. При все че не разполага с много издания (негов основен орган си остава „Периодическо списание“), то насочва вниманието си и към природните науки: геология, минералогия, ботаника, зоология, метеорология, химия, биология и т. н. Това се диктува и от новата структура на Книжовното дружество, което се разделя на три клона: историко-филологически, философско-обществен и природо-медицински. Но главното съдържание на изданията на дружеството

(от 1903 г. то поема „Сборник за народни умотворения“, издава и няколко книги от „Българска библиотека“, „Сборник“ и „Летопис“) си остават въпросите на българския език, история и литература. В това отношение дружеството има сериозни заслуги, особено за защитата на нашите национални интереси. Като негови членове и сътрудници през този период се проявяват такива забележителни учени като К. Иречек, М. Дринов, А. Теодоров-Балан, В. Н. Златарски, Г. Н. Златарски, Л. Милетич, Б. Цонев, Ив. Д. Шишманов, В. Добруски, Д. Матов, Г. Баласчев, Г. Бончев, Г. Кацаров, А. Иширков и др.

Превръщането на Книжовното дружество в Българска академия на науките не променя съществено неговия характер и структура. Академията си остава затворена научна организация; нейната дейност засяга само членовете ѝ. Разширяват се до известна степен нейните издания, като освен „Списание на БАН“ започва да излиза и „Сборник на БАН“; създават се и няколко поредици, като „Български старини“, „Документи за българската история“; увеличава се значително и издаването на отделни трудове. Но заедно с това трябва да се изтъкне, че академията разполага с крайно ограничени материални средства, което спъва нейната издателска дейност; буржоазната държава се оказва скъперник по отношение на науката и отпуска на академията съвършено незадоволителна субсидия.

Тук няма да преценяваме целокупната дейност на Българската академия на науките в периода до 9. IX. 1944 г. Бихме искали само да посочим онова, което бе направено в областта на литературната наука. Покрай по-старото поколение литературни историци като Ив. Д. Шишманов и Ал. Теодоров-Балан в академията биват привлечени талантливи и добре подготвени учени като Йорд. Иванов, М. Арнаудов, Юрд. Трифонов, Б. Пенев (тук не говорим за езиковедите и историците). Появяват се няколко ценни отделни издания в областта на литературната история и фолклора: „Български старини из Македония“ (Йорд. Иванов), „История славеноболгарская“ (Йорд. Иванов), „Богомилски книги и легенди“ (Йорд. Иванов), „Свети Климент Охридски в книжовния помен и в научното дирене“ (А. Т.-Балан), „Студии върху българските обреди и легенди“ (М. Арнаудов), „Д. Чинтулов“ (В. Пундев), „Северна Добруджа“ (М. Арнаудов), научни издания на Бориловия синодик и Беседата против богомилите (М. Г. Попруженко), „Първа българска повест“ (Б. Пенев), „Ив. Вазов — спомени и документи“ (Ив. Д. Шишманов), „Селимински“ (М. Арнаудов), „Непознатият Бозвели“ (М. Арнаудов), Кирило-Методиевска библиография (Илиински, Попруженко, Романски) и др. Тук не отбелязваме многобройните студии на Ив. Д. Шишманов, публикувани в „Сборник на БАН“ и „Сборник за народни умотворения“.

Големият разцвет на Българската академия на науките започна с реформите, които бяха направени в нейния състав, структура и характер след 1944 г. Дълбокото социалистическо преустройство на нашата страна засегна и академията. Промените се изразиха главно в три направления. Преди всичко Българската академия на науките се превърна от затворено научно учреждение с твърде ограничена изследователска дейност, в академия от нов тип, с широка мрежа от научни институти, лаборатории и библиотеки. Това означаваше приемането в академията на голям брой научни сътрудници извън академиците и членовете-кореспонденти. Това е факт без precedent в историята на българската наука и култура — широко се разтвориха вратите за дяда армия млади научни работници. Очевидно, те дойдоха от висшите учебни заведения, но академията полага огромни грижи за повишаване на тяхната квалификация. Това става по пътя на аспирантурата (тя бе въведена у нас за първи път след 9. IX. 1944 г.), научните семинари, специализациите и командировките в чужбина. Днес Академията

представя огромен шаг на българската научна мисъл. В нейните институти са застъпени всички научни дисциплини — природни и обществени.

На второ място трябва да се изтъкнат основните мирогледни и методоложки преобразования, които станаха в областта на българската наука. Методологическото преустройство се извърши върху основата на марксистко-ленинския мироглед. В това отношение особено ни помогна опитът на съветската наука и на Академията на науките на Съветския съюз. Преустройството бе труден процес, защото трябваше да се преодолеят заблудите на миналото и влиянията на буржоазната идеология. То доведе и до ново разбиране за мястото и ролята на науката в обществото и за дълбоката ѝ връзка с народа и социалистическата държава.

На трето място може да се посочи обновяването на Академията чрез призиване за членове на изтъкнати прогресивни учени. Вратите на старата академия бяха затворени за представителите на прогресивната и особено на марксистическата научна мисъл. Напр. такъв крупен учен като Тодор Павлов бе вън от академията. Новото ръководство на Българската академия на науките положи усилия да обедини както в състава на отделенията, така и в институтите способни и добре подготвени специалисти от всички поколения, възпитани в духа на марксистко-ленинската идеология, предани на комунистическите идеи, готови да служат с всички сили на науката и на човешкия напредък.

Не може да не се подчертае още една коренна отлика на сегашната Българска академия на науките — това е разрастването на нейната издателска дейност. Не се касае само за издаването на отделни трудове (в това отношение съществен е огромен напредък), но става дума преди всичко за периодичните издания. Ако в миналото академията имаше само две издания от тоя род — „Списание на БАН“ и „Сборник на БАН“, които последователно бяха посвещавани на един от нейните три клона, днес всеки институт разполага със свои периодични издания — било „Известия“, било специализирани списания. Към това трябва да се прибавят отделни поредици и библиотеки. Някои от списанията и поредиците на академията излизат на чужди езици, с което достиженията на българската наука се популяризират непосредно сред чуждия научен свят. Издателската дейност на академията дава силен тласък на развитието на българската наука и представя неизмеримо ценна придобивка за нашата култура.

Най-сетне трябва да се отбележи отношението на Българската комунистическа партия и на българската социалистическа държава към академията — нейният напредък е дело и резултат на тяхната политика в областта на науката и културата. Академията получава непрекъснато идейна помощ и материална подкрепа, за да преодолява всички трудности по пътя на своето развитие.

В рамките на нашата нова, социалистическа Академия на науките намери своето достойно място и литературната наука. В Българската академия на науките и в миналото са работили редица видни представители на литературознанието, но както и при другите научни области тяхното участие се е изразявало главно в членуване в академията и в отделни публикации в нейните издания. Коренното преустройство на академията след 9. IX. 1944 г. промени и мястото на литературната наука в нейната дейност. Преди всичко основан бе специален Институт за литература, който има повече от двадесетгодишно съществуване. Институтът се състои от няколко секции, в които са застъпени всички периоди от историята на българската литература — стара, възрожденска, нова и съвременна, а също тъй теорията на литературата, нашите връзки с руската, съветската, славянските и западните литератури. В института са привлечени на работа значителен брой научни сътрудници, а чрез аспирантурата непрекъснато се подготвят нови специалисти. За научноизследователската дейност, извършена в института, свидетелствуват преди всичко неговите издания. Освен „Известия“

вече тринадесета година излиза списание „Литературна мисъл“, което отдавна е спечелило безспорен авторитет у нас и в чужбина. Заслужава да се отбележи и ценната поредица „Литературен архив“. Издадените отделни трудове, вече доста много на брой, третират твърде разнообразни проблеми както от литературното наследство, така и от съвременната литература и от нашите отношения с чуждите литератури. Институтът издаде и първите два тома от „История на българската литература“. Дейността на института се проявява и в цяла редица конференции, симпозиуми и чествувания, които урежда самостоятелно или в сътрудничество с други академични институти, със Съюза на българските писатели, с институти на Академията на науките на Съветския съюз и т. н.

Никога българското литературознание не е разполагало с такива големи възможности за развитие, каквито сега намира в рамките на обновената Българска академия на науките. Това е още едно ярко свидетелство за огромния напредък на научната мисъл в социалистическа България. Чествуването на стогодишнината на Българската академия на науките представя празник и на българското марксистическо литературознание. С вяра в своите сили и в напредъка на българската наука българските литературоведи встъпват във второто столетие от историята на Българската академия на науките.